Гүлназ Қанышқызы Бейсенбаеваның
«8D01601 – Тарих» білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған «Қазақстан тарихын мектеп қабырғасында оқытудағы түркілердің археологиясы» тақырыбындағы диссертациясына
АҢДАТПА

Зерттеу тақырыбы: Қазақстан тарихын мектеп қабырғасында оқытудағы түркілердің археологиясы

Зерттеудің мақсаты: ежелгі түркі дәуірінің археологиялық мұрасын - тас мүсіндерді, киелі орындарды зерттеу мысалын қолдана отырып, мектеп тарихын оқытуға педагогикалық археологияны енгізудің әдіснамалық моделін әзірлеу және ғылыми негіздеу және оның тарихи қалыптасудағы тиімділігін анықтау.

Зерттеудің міндеттері:

– «Педагогикалық археология» тақырыбы бойынша ғылыми әдебиеттерді талдап, оның теориялық және практикалық даму дәрежесін анықтау;

– Қазақстандағы жалпы білім беретін мектептерде археологиялық материалдарды оқыту тәсілдерін қарастыру;

– Түркі дәуірінің археологиялық орындарының – тас мүсіндердің, киелі орындардың және қорғандардың – білім беру процесіндегі педагогикалық әлеуетін анықтау;

– Оқу-әдістемелік материалдарды әзірлеу: таңдау курстарының бағдарламалары, сандық қолданба;

– Ұсынылған әдістеменің тиімділігін эксперименталды түрде тексеру;

– Түркі және қыпшақ дәуірлерінің тас мүсіндерін тиімді оқытуға бағытталған әдістемелік ұсыныстарды әзірлеу және мазмұнды қосымша материалдармен байыту үшін мектеп оқулықтарындағы бар ақпаратты толықтыру.

Зерттеу әдістері:

Теориялық әдістер:

– Зерттеу тақырыбы бойынша ғылыми, археологиялық, тарихи-педагогикалық және әдістемелік әдебиеттерді талдау;

– Түркі дәуіріндегі тас мүсіндер туралы деректерді салыстырмалы тарихи талдау;

– Мектеп білімінде археологиялық мұраны зерттеуге ғылыми тәсілдерді жүйелеу және жалпылау;

– Түркі археологиясы бойынша таңдау курстары мен оқу материалдарының мазмұнын модельдеу;

– Тас мүсіндер туралы материалдың қаншалықты ұсынылғанын анықтау үшін мектеп тарихы оқулықтарының мазмұнын талдау.

Эмпирикалық әдістер:

– әзірленген материалдарды енгізу барысында оқу процесін педагогикалық бақылау;

– мұғалімдердің білім деңгейі мен тақырыпқа деген қызығушылығын анықтау үшін сауалнама жүргізу;

– педагогикалық эксперимент жүргізу (таңдау курсы мен оқу материалдарын тексеру);

– оқушылардың оқу нәтижелерін талдау (білім, қызығушылық, қатысу);

– білім беру археологиялық тәжірибелерін ұйымдастыру және өткізу (Отырар және басқа да орындарды мысал ретінде пайдалану);

– білім беру қатысушыларымен талқылаулар мен сұхбаттар.

Статистикалық әдістер:

– сауалнама нәтижелерін сандық және сапалық талдау;

– педагогикалық эксперимент деректерін өңдеу (бағдарламаны іске асыруға дейін және одан кейін салыстыру);

– оқу жетістіктерінің динамикасын бағалаудың пайыздық әдісі;

– нәтижелерді графикалық түсіндіру (диаграммалар, кестелер);

– алынған деректерді салыстырмалы талдау.

Қорғауға ұсынылатын негізгі мәселелер (дәлелденген ғылыми болжамдар және жаңа білімді құрайтын басқа да қорытындылар):

– Педагогикалық археология мектеп оқушыларының тарихи және мәдени білімдері мен зерттеу құзыреттіліктерін дамытудың тиімді құралы болып табылады, егер ол түркі дәуірінен қалған нақты археологиялық орындарға – жерлеу қорғандарына, киелі орындарға және тас мүсіндерге негізделген болса;

– Мектеп процесінде педагогикалық археологияны көп деңгейлі енгізудің әзірленген моделі (теориялық, практикалық және әдіснамалық блоктар) тарихты оқытуға археологиялық мұраны жүйелі түрде енгізуді қамтамасыз етеді;

– Түркі дәуірінің археологиялық ескерткіштерін зерттеудің авторлық әдістемесі 6-7 сынып оқушыларында когнитивтік қызығушылықты, сыни ойлауды және мәдени сәйкестікті дамытуға ықпал етеді;

– Мектеп ортасына бейімделген археологиялық модульдер, практикалық сабақтар және шағын далалық жұмыстар оқушылардың зерттеу қызметін жақсартады және тарихты оқытудың тәжірибеге бағытталған сипатын күшейтеді;

– Зерттеу аясында әзірленген тас мүсіндерге арналған сандық білім беру қолданбасы археологиялық материалдарды визуализациялаудың инновациялық құралы болып табылады және білім беру процесін кеңейтеді;

– Педагогикалық эксперимент нәтижелері әзірленген әдістің тиімділігін растайды: оқуға деген ынтаның артуы, дереккөздерді талдау дағдыларының жақсаруы және тарихи білім деңгейінің жоғарылауы байқалады;

– Зерттеуде ұсынылған бағалау критерийлері мен көрсеткіштер жүйесі оқушылардың жетістіктерін және археологиялық компоненттің білім сапасына әсерін объективті түрде анықтауға мүмкіндік береді.

Негізгі зерттеу нәтижелері:

– Мектеп тарихы оқулықтарын кешенді талдау тас мүсіндер мен киелі орындардың жеткіліксіз қамтылғанын көрсетті;

– Мектеп тарихын оқытуда археологиялық материалдарды (атап айтқанда, тас мүсіндерді) пайдаланудың дидактикалық әлеуеті анықталды;

– Мектеп білімі контексінде түркі археологиясын зерттеуге бағытталған таңдау курсының бірегей бағдарламасы әзірленіп, ғылыми тұрғыдан негізделді;

– Жалпы білім беру мекемелерінде алғаш рет бағдарлама мен оқу материалдарының кешенді пилоттық зерттеуі жүргізілді, бұл олардың педагогикалық тиімділігін растады және мектептегі тарих білімінде әзірленген білім беру тәсілін енгізуді негіздеді;

– Тақырыпты тиімді меңгеруді қамтамасыз ету үшін цифрлық білім беру қосымшасы жасалды;

– Түркі археологиясын зерттеуге оқушылардың білімінің, танымдық қызығушылығының және мотивациясының артуы көрсетілді;

– Мектеп тарихы оқулықтарына тас мүсіндер туралы қысқаша ақпаратты қосудың орындылығы негізделді. – Оқулық әзірлеушілер мен мұғалімдерге археологиялық компонентті білім беру процесіне енгізу бойынша практикалық ұсыныстар дайындалды;

– Зерттеу нәтижелері білім беру тәжірибесіне енгізілді және мұғалімдер қауымдастығынан оң пікірлер алды.

Алынған нәтижелердің жаңалығы мен маңыздылығын негіздеу:

– *бірінші нәтиженің жаңалығы* - мектеп оқулықтарын талдау, онда тас мүсіндер туралы ақпараттың жеткіліксіз ұсынылғаны анықталды. Бұл Қазақстан Республикасындағы мектеп тарихы оқулықтарының түркі дәуіріндегі тас мүсіндер туралы археологиялық материалдарға бағытталған алғашқы мақсатты мазмұндық талдауы. Алынған деректер оқулықтардың мазмұнын түзету қажеттілігін растайды және тарих білімін жаңғырту үшін дәлелді база ретінде қызмет етеді;

– *екінші нәтиженің жаңалығы* - оқытуда тас мүсіндерді қолданудың дидактикалық әлеуетін анықтау. Тас мүсіндердің оқыту құралы ретіндегі дидактикалық функциялары (көрнекі құралдар, пәнаралық тәсіл және тарихи ойлауды дамыту) анықталып, жүйеленді. Ол жаңа мазмұндық компонентті қосу арқылы тарихты оқыту әдістерінің теориясын кеңейтеді;

– *үшінші жаңалық* - бірегей таңдау курсы бағдарламасын әзірлеу. Бұл мектеп оқушыларына арналған және археологиялық білімді оқу процесіне біріктіретін түркі археологиясы бойынша таңдау курсының алғашқы құрылымдалған моделі. Оны мектептерде дайын білім беру өнімі ретінде енгізуге болады. Жалпы білім беру мекемелерінде алғаш рет түпнұсқа бағдарлама мен оқу-әдістемелік материалдарды кешенді түрде сынақтан өткізу жүргізілді, бұл олардың педагогикалық тиімділігін растады. Бұл бізге мектептегі тарих біліміне әзірленген білім беру тәсілін енгізуді негіздеуге мүмкіндік береді;

– *төртінші нәтиже* инновациялық болып табылады: қола, түркі және қыпшақ дәуірлеріндегі тас мүсіндерді зерттеуге арналған сандық қосымша

(визуалды нұсқаулық) әзірленіп, енгізілді. Мектеп тарихын оқыту аясында археологиялық нысандарды (тас мүсіндерді) зерттеуге арналған сандық білім беру шешімі алғаш рет ұсынылды. Ол визуализация, интерактивтілік және жүйеленген ғылыми мазмұн элементтерін біріктіреді. Сандық қосымша заманауи технологияларды пайдалану арқылы тарихты оқыту мүмкіндіктерін кеңейтеді, материалдың анықтығы мен қолжетімділігін жақсартады және оқушылардың сандық және зерттеу құзыреттілігін дамытуға ықпал етеді. Оны сабақта да, сыныптан тыс жұмыстарда да пайдалануға болады;

– *бесінші нәтиженің жаңалығы* - мектептегі тарих білімінде археологиялық компонентті (тас мүсіндер) пайдалануға негізделген түпнұсқа бағдарлама мен оқу-әдістемелік материалдарды енгізудің педагогикалық тиімділігін растайтын эмпирикалық деректерді алу және ғылыми негіздеу. Педагогикалық археологияның археологиялық білім мен білім беру технологияларын біріктіретін интегративті тәсіл ретіндегі тәсілі ғылыми айналымға енгізіліп, сынақтан өткізілді, бұл ұсынылған әдіснаманың қажеттілігін және оның педагогикалық құндылығын растады. Оқушылардың білімінің, олардың танымдық қызығушылығының және түркілер археологиясын зерттеудегі оқу мотивациясының артуы белгіленді. Педагогикалық археология тәсілі аясында жүзеге асырылған тас мүсіндерді пайдалана отырып, тарих сабақтарына дейін және одан кейінгі нәтижелердің салыстырмалы талдауы жүргізілді, бұл алғаш рет археологиялық материалдарды мектеп біліміне енгізудің тиімділігін эмпирикалық түрде растауға мүмкіндік берді;

– *алтыншы нәтиженің жаңалығы* - мектеп тарихы оқулықтарының мазмұнын жетілдіру бойынша ғылыми негізделген практикалық ұсыныстар әзірленіп, оның ішінде оқушылардың жас ерекшеліктерін, педагогикалық археология қағидаттарын және қазіргі заманғы тарихи білім беру талаптарын ескере отырып, 5, 6 және 10-сыныптарға арналған тас мүсіндер бойынша материалды енгізудің нақты деңгейлік жоспары жасалды.

Ғылыми даму бағыттары мен мемлекеттік бағдарламаларға сәйкестігі.

Зерттеу жұмысының негізгі бағыттары: Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы, Қазақстан Республикасының жоғары білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттары, «мұғалімнің кәсіби стандарты», Қазақстан Республикасының «Мұғалім мәртебесі туралы» Заңы, Қазақстан Республикасының Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына жолдауы: 2025 «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: жаңа көкжиектер», 2026 Цифрландыру және жасанды интеллект (ЖИ) жылы, сондай-ақ мемлекет қабылдаған Қазақстан Республикасындағы педагогикалық білім беру мәселелері нормативтік құжаттар мен мемлекеттік бағдарламаларға сәйкес келеді.

Докторанттың әрбір басылымды дайындауға қосқан үлесінің сипаттамасы (диссертация авторының үлесі жалпы мәтіндегі пайыздық үлес ретінде көрсетілген):

Зерттеу жұмысы бойынша 13 ғылыми мақала жарияланды, оның ішінде:

Scopus тізіміндегі журналда 1 мақала (1-тоқсан, 80% пайыздық);

ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім беру саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті бекіткен журналдарда жарияланған 5 мақала;

ҚР-да ұйымдастырылған халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдарында жарияланған 5 мақала;

Жалпы білім беру мекемелеріне арналған 1 түпнұсқа таңдау курсы бағдарламасы жарияланды

Сандық білім беру өтінімін сынақтан өткізуге арналған 1 сертификат берілді

Сандық өтінімнің авторлық құқығы тіркелді

Барлық басылымдар зерттеу барысында дайындалды.

SCOPUS халықаралық дерекқорынан ғылыми журналдарда жарияланған ғылыми мақалалар:

1.Stone sculptures of Jetisu and Saryarka spatial patterns iconography and the concept of gis-register// Материалы по археологии и истории античного и средневекового Причерноморья, № 21, 2025 г, - P. 7-22 DOI: 10.53737/2713-2021.2025.83.51.001, Q1, Процентиль 80 (Докторанттың үлесі: зерттеу жүргізу, нәтижелерді өңдеу, мақала жазу, 60%; бірлескен авторлардың үлесі: Әлия Манапова, зерттеу тұжырымдамасын әзірлеу 10%; зерттеу әдіснамасын әзірлеу Қалибек Асылбеков 10%; тіл мен стильді редакциялау Нұрдәулет Тұрмахан 10%; статистикалық талдау Айбөбек Аққалиева, Әсемгүл Қасенова 10%);

ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім беру саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитетінің тізіміндегі журналдарда жарияланған ғылыми мақалалар:

2. Археологиялық олжаларды пайдалана отырып, мектеп бағдарламаларында тарихты оқыту әдістерін өзгерту мүмкіндіктері // Абай атындағы ҚазҰПУ, «Тарих және саяси-әлеуметтік ғылымдар» сериясы, № 3 (82), 2024. 238-247 беттер. Doi:https://doi.org/10.51889/2959-6017.2024.82.3.023 (Докторанттың үлесі: зерттеу жүргізу, нәтижелерді өңдеу, мақала жазу, деректерді талдау және мақаланы редакциялау 80%; бірлескен автордың үлесі: А.Д. Қасенова, зерттеу тұжырымдамасын әзірлеу, зерттеу әдіснамасын үйлестіру 20%);

3. Мектепте тарих сабағында тас мү сіндерді оқытуда цифрлық технологияларды қолдану әдістемесі // Абай атындағы ҚазҰПУ, «Тарих және саяси-әлеуметтік ғылымдар» сериясы, №1(84), 2025, 292-304 беттер. Doi:https://doi.org/10.51889/2959-6017.2025.84.1.021 (Докторанттың үлесі: материалдарды жинау, зерттеу жүргізу, нәтижелерді өңдеу, мақала жазу, деректерді талдау және мақаланы редакциялау 80%; бірлескен автордың үлесі: А.Д. Қасенова, зерттеу тұжырымдамасын әзірлеу, зерттеу әдіснамасын үйлестіру 20%);

4. Prospects for changing methods of studying history in the school curriculum using the example of archaeological materials //Вестник ЗКУ, серия «Педагогика. Филология. История. Экология. География», 1(97), 2025, 247-258

беттер. Doi:https://doi.org/10.37238/2960-1371.2960-138X.2025.97(1).22 (Докторанттың үлесі: зерттеу жүргізу, нәтижелерді өңдеу, мақала жазу, деректерді талдау және мақаланы редакциялау 80%; бірлескен авторлардың үлесі: Төлегенов А. - зерттеу тұжырымдамасын әзірлеу, зерттеу әдіснамасын үйлестіру 10%, Поволоцкая Б.У. - мәтінді құрылымдау мен редакциялауға қатысу 10%);

5. Мектеп оқушыларына арналған археологиялық далалық зерттеулер // Отан тарихы. Серия «История, Этнология. Археология» 2025. №. 28. № 4. 1166-1177 беттер. Doi:https://doi.org/10.51943/2788-9718_2025_28_4_1166-1176 (Докторанттың үлесі: зерттеу жүргізу, нәтижелерді өңдеу, мақала жазу, деректерді талдау және мақаланы редакциялау 80%; бірлескен авторлардың үлесі: Касенова А.Д. - зерттеу тұжырымдамасын әзірлеу, зерттеу әдіснамасын үйлестіру 10%, Богенбаева А.К. - мәтінді құрылымдау мен редакциялауға қатысу 10%);

6. Түркі дәуіріндегі тас мүсіндердің әскери-идеологиялық аспектісін зерттеу // Абай атындағы ҚазҰПУ, «Тарих және саясаттану және әлеуметтік ғылымдар» сериясы, №1(88), 2026, стр. 293-306 Doi:https://doi.org/10.51889/2959-6017.2026.88.1.021 (Докторантуралық зерттеулерге қосқан үлесі - материалдар жинау, зерттеу жүргізу, нәтижелерді өңдеу, мәтіндік мақалалар жазу, деректерді талдау және мақалаларды редакциялау 80%; бірлескен автор: Қасенова А.Д. - зерттеу тұжырымдамасын әзірлеу, әдіснамалық зерттеулерді үйлестіру 20%);

Қазақстан Республикасында ұйымдастырылған халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдарын жариялау:

7. Орталық Қазақстанның ежелгі тас мүсіндері мен бұғы тастарының мектеп бағдарламасында көрініс табуы // III Есік оқулары. «Орталық Азияның жазба ескерткіштері (аударма және түсіндірме мәселелері)» тақырыбындағы халықаралық ғылыми-практикалық онлайн конференция материалдарының жинағы, 2022 жылғы 22 қараша, 109-111 беттер. ISBN 978-601-08-2987-9 (Докторанттың үлесі - материалдар жинау, зерттеу жүргізу, нәтижелерді өңдеу, мақала мәтінін жазу, деректерді талдау және мақаланы редакциялау 80%; бірлескен автордың үлесі: А.Д. Касенова, зерттеу тұжырымдамасын әзірлеу, зерттеу әдістері 20%);

8. Мектеп бағдарламасындағы археологиялық қазба жұмыстарының мысалдарын пайдалана отырып, Сарайшық қонысын зерттеу бойынша әдістемелік ұсыныстар // Сарайшық окулары -2023: Республикалық ғылыми-зерттеу конференциясының материалдары, 2023, 72-80 беттер. ISBN 978-601-7090-46-3 (Докторанттың үлесі - материалдар жинау, зерттеу жүргізу, нәтижелерді өңдеу, мақала мәтінін жазу, деректерді талдау және мақаланы редакциялау 100%);

9. Тас мүсіндердің мысалдарын пайдалана отырып, түркі дәуірінің археологиясын зерттеуде студенттердің функционалдық сауаттылығын қалыптастыру // «Ұлыс Жошы: тарих, мұра және тағылым» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдар жинағы, 2024, 146-150 беттер. ISBN 978-601-7026-42-4 (2) (Докторанттың үлесі - материалдар жинау,

зерттеу жүргізу, нәтижелерді өңдеу, мақала мәтінін жазу, деректерді талдау және мақаланы редакциялау 90%; бірлескен автордың үлесі: Масимова Х.Т. зерттеу тұжырымдамасын әзірлеу 10%);

10. Түркі дәуірін зерттеу аясында археологияны оқыту әдістері тас мүсіндерін мысал ретінде пайдалану // V Есік оқулары. Қ. Ақышевтің 100 жылдығына арналған «Еуразиялық дала өркениеті: тарихи және мәдени мұра ескерткіштерін зерттеудің, сақтаудың және пайдаланудың өзекті мәселелері» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары, 2024, 171-177 беттер. ISBN 978-9965-23-621-1 (Докторанттың үлесі - материалдар жинау, зерттеу жүргізу, нәтижелерді өңдеу, мақала мәтінін жазу, деректерді талдау және мақаланы редакциялау 100%);

11. Далалық мектеп археологиясы // Сарайшық оқулары-2025, Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары, 2025, 148-156 беттер. ISBN 978-601-08-5111-5 (Докторанттың үлесі: материалдар жинау, зерттеу жүргізу, нәтижелерді өңдеу, мақала жазу, деректерді талдау және мақаланы редакциялау 90%, бірлескен автордың үлесі: А.А. Абдулин, зерттеу тұжырымдамасын әзірлеу 10%).

12. Білім беру департаментінің Алматы қалалық жаңа технологиялар орталығы 2024 жылдың 5 сәуірінде «Түркі дәуірінің археологиялық ескерткіштері» тақырыбы бойынша таңдау курсының түпнұсқа бағдарламасы бойынша сертификат берді, №2 хаттама.

13. Білім беру департаментінің Алматы қалалық жаңа технологиялар орталығы 2025 жылдың 3 қазанында «Көрнекі жыл: Қазақстандағы тас мүсіндер» тақырыбы бойынша сандық білім беру өтінімін рұқсат ету және сынақтан өткізу туралы сертификат берді, №4 хаттама.

Бұл басылымдар, әдістемелік сандық ресурстар және таңдау бағдарламалары диссертацияның мазмұнымен байланысты; зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, олар докторанттың өзіндік жұмысын құрайды.

Жұмыстың құрылымы мен көлемі. Диссертация стандартты форматта жазылған және оған мыналар кіреді: нормативтік сілтемелер, белгілеулер мен қысқартулар, кіріспе, әдебиетке шолу, эксперименттік бөлім, эксперименттік нәтижелер және талқылау, әдебиеттер тізімі және қосымша.